

Reni Manova

(Bulgaria, Sofia University St. Kliment Ohridski)

Two 19th-century Grammars of the Bulgarian Language for Foreign Learners

Abstract: The article discusses the structure of two 19th-century grammars of Bulgarian for foreign learners: *A Grammar of the Bulgarian Language: with Exercises and English and Bulgarian Vocabularies* by Charles F. Morse (Galata Constantinople. Printed by D. Zankoff, 1859) and *A Short Grammar of the Bulgarian Language with Reading Lessons* by W. R. Morfill (London, Kegan Paul, Trench, Trübner & CO. Ltd., 1897).

Key words: Bulgarian language, grammar, foreign learners

Рени Манова

(България, Софийски университет „Св. Климент Охридски“)

Две граматика на българския език за чужденци от XIX в.

Хармонията между мисълта и реалността се открива в граматиката на езика.

Л. Витгенщайн

Увод

Българският език има дълга история и традиции на преподаване. Съществува набор от съвременна учебна литература за изучаването на българския език като чужд. Интересно би било да се проследи какви пособия и книги са се използвали при изучаването на езика ни от чужденци в по-стари времена. Целта на настоящата статия е да представи структурата на две граматика на българския език за чужденци, издадени през XIX в., с автори Ч. Морз¹ и У. Морфил²:

- A grammar of the Bulgarian language with exercises and English and Bulgarian Vocabularies. Charles F. Morse. Galata Constantinople. Printed by D. Zankoff, 1859.

- A short grammar of the Bulgarian language with reading lessons by W. R. Morfill. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & CO. Ltd., 1897.

Видове граматика в миналото и днес

Уместно е първо да се споменат няколко думи за термина граматика. Той бива дефиниран от Ив. Куцаров като дял от езикознанието, който изучава думата като словоформа и като градивен елемент на словосъчетението, изречението и текста (Бояджиев, Куцаров, Пенчев/Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: 277).

Приведена е етимологията на *граматика*, която се свързва с гръцката дума *gramma* и означава „буквеница“. Първоначално граматиката се възприема като наука за правилното писане. Ив. Куцаров отбелязва, че в съвременната практика терминът

---

¹ Ч. Морз е протестантски мисионер, развивал дейност по българските земи през 50-те и 60-те на XIX в.

² У. Морфил (1834-1909) е професор по руски и славянски езици в Оксфордския университет. Автор е на граматика на полски, сръбски, руски, чешки, както и на трудове по история.

граматика претендира да измести термина езиковедие, т.е. да се използва като негов субститут. Той дава пример с Академическата граматика, която освен основните граматически дялове морфология и синтаксис, включва също и фонетика. Граматиката се оформя като наука през XIX век с въвеждането на сравнително-историческия метод и особено през XX век с навлизането на структурните методи в езиковедията.

Трябва обаче да се отбележи, че граматически изследвания се провеждат още в Древна Индия и се свързват с тълкуването на свещените книги на индуизма, наречени веди. К. Куцаров подчертава изключителното значение на древноиндийския лингвист Панини (V в. пр. Хр., един от предтечите на съвременното структурно езиковедие, на пораждащата граматика, на семиотиката и логиката), който „въвежда лингвистичните стандарти на класическия санскрит“ (Куцаров/Kutsarov 2013: 153). Панини говори за изречението и неговите конститутивни елементи: име, глагол, предлог, частица. Също така в неговите изследвания са описани правилата на формообразуването и словообразуването. В Древна Гърция се утвърждава терминът *част на речта*. Платон въвежда класифицирането на думите на *имена* и *глаголи*. Особени заслуги за възникването на учението за частите на речта има Аристотел, който в „Реторика“ обособява три основни типа думи: *имена, глаголи, връзки*, в „Поетика“ извежда осем части на изложението. Друга ключова фигура е тази на Аристарх, принадлежал към Александрийската граматическа школа, който класифицира думите в осем класа: *име, глагол, причастие, член, местоимение, предлог, наречие, съюз*. Всички тези граматични от Античността полагат фундамента на граматическата мисъл (срв. Куцаров/Kutsarov 2013).

Сирескина и Чигина (Сырескина, Чигина/Syreskina, Chigina 2011) подчертават, че терминът граматика не е еднозначен. Под граматика те разбират:

1. раздел от езиковедията, изучаващ формите на словоизменението, образуването на словосъчетанията и типовете изречения;
2. граматическия строй на езика;
3. съвкупността от правилата на изменение и съчетаване на думите и способите за описание на тези правила.

От гледна точка на методиката на изучаване на чужд език интерес представлява граматиката, разбираана като граматически строй на езика и като описание на набор от правила.

Обикновено в литературата по въпроса се говори за различни типове граматични: теоретична, нормативна, учебна, практическа и др.

С оглед на обема на обхванатия материал и предназначението ѝ граматиката се подразделя на **теоретична** и **педагогическа** (п р а к т и ч е с к а).

Основното предназначение на педагогическата граматика е, от една страна, да покаже на обучаваните как да разпознават дадено граматическо явление в речта (или в текста), а, от друга страна, да ги снабди с предписание как да изберат нужното езиково средство, с което да изразят дадена мисъл на изучавания от тях чужд език.

Сирескина и Чигина твърдят, че при преподаване граматиката на чужд език в съвременните практики се прилага функционалният метод, т.е. върви се от съдържанието към езиковата форма. Важно е педагогическата граматика да бъде от функционален тип. Това означава тя да съвместява две основни части. Първата трябва да съдържа сведения за граматическия строй на езика като лингвистическа система, т.е. да включва информация за частите на речта. Втората част трябва да бъде оформена на функционален принцип, което означава да спомага за формирането на конкретен вид речева дейност (рецептивни или продуктивни умения). Всеки вид речева активност

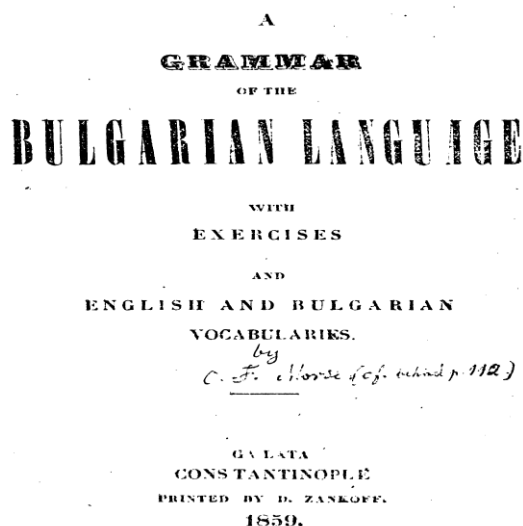
като слушане, говорене, четене и писане има своя собствена характеристика, като в същото време отделните компоненти са свързани и взаимнообусловени.

Педагогическите граматика отразяват съвременните концепции за езика, без задължително да следват конкретна школа или изследователска парадигма.

Систематизирани са три основни подхода при преподаването на граматика. Според първия подход преподаването на граматиката предполага формално обяснение на граматичните правила. Недостатъкът на този подход се изразява във факта, че обучаваните получават солидно количество информация за езика, но това не означава, че са в състояние да я използват успешно за комуникативните си нужди. Вторият подход залага на схващането, че изучаването на граматиката цели снабдяване на обучаваните с граматични модели, постигнати по-скоро по аналогия, отколкото в резултат на обясняване. Недостатъкът е, че обучаваните са в състояние да използват усвоените структури единствено в учебна, но не и в естествена среда. Според третия подход на обучаваните се предоставят възможности да използват езика в разнообразни автентични ситуации, без да разполагат с информация за съответните граматични факти.

Грамматиките, които ще бъдат разгледани, включват както граматическа информация за езика, така и части, посветени на лексиката и четенето на български, т.е. съдържат предписания как да се използват етикетни единици, поздравя в контекст. В тях се съчетава прескриптивен и дескриптивен подход. Те са създадени през XIX в., когато граматиката се оформя като наука. И в двете граматика е застъпен сравнително-историческият метод, тъй като българският се съпоставя с близки на него езици (руски, сръбски) и е подчертано, че за да се разберат спецификите му, трябва да бъде описван в общ славянски контекст.

1. Грамматика на българския език с упражнения и речник на английски и български с автор Ч. Морз, отпечатана от Д. Цанков, 1859.

Грамматиката на Ч. Морз започва с уводни думи за българския език. Подчертана е ролята на праславянския корен, отчита се близостта на българския с руския и сръбския.

В уводните думи е засегнат и въпросът за липсата на единна езикова норма в българския език. Авторът пише: „...няма единна употреба дори между най-добрите писатели. Разликите се отнасят до различните ортографски методи, докато произношението, в най-общи линии, е еднакво (Morse 1859: 1). Прави се уточнението, че материалите, включени в граматиката, са основно заимствани от труда на Д. Цанков, който публикува на немски език българска граматика. Граматическата част в труда на Ч. Морз е пренаредена, добавен е английски речник.

След увода е поместена азбуката в табличен вид и част, посветена на произношението.

— 2 —

АЛФАВЕТ.

CHARACTER			NAME		POWER
Anc.	Mod.	Italic	Ancient	Modern	
А	а	А а	Азъ	А	a in father
Б	б	Б б	Буки	Be	b
В	в	В в	Вѣди	Ve	v
Г	г	Г г	Глаголь	Ge	g hard
Д	д	Д д	Добро	De	d
Е	е	Е е	Есть	E	e in obey
Ж	ж	Ж ж	Живѣте	Je	s in pleasure
З	з	З з	Земля	Ze	z
И	и	И и	Иже	I	i in machine
І	і	І і	І	I	y, and i in
К	к	К к	Како	Ke	k (machine
Л	л	Л л	Люди	Le	l
М	м	М м	Мислѣте	Me	m
Н	н	Н н	Нашъ	Ne	n
О	о	О о	Онъ	O	o
П	п	П п	Покой	Pe	p
Р	р	Р р	Ръци	Re	r
С	с	С с	Слово	Se	s
Т	т	Т т	Твърдо	Te	t
У	у	У у	Укъ	U	oo
Ф	ф	Ф ф	Фертъ	Fe	f
Х	х	Х х	Херъ	Xe	ch guttural
Ц	ц	Ц ц	Ци	Ce	ts

CHARACTER			NAME		POWER	
Anc.	Mod.	Italic	Ancient	Modern		
Ч	ч	Ч	ч	Чървъ	Че	ch in church
Ш	ш	Ш	ш	Ша	Ша	sh
Щ	щ	Щ	щ	Ща	Ща	sht
Ъ	ъ	Ъ	ъ	ьеръ	ьеръ	} in the middle of words u } in but, at the end silent i in machine
Ы	ы	Ы	ы	еры	еры	
Ь	ь	Ь	ь	ьеръ	ьеръ	} in the middle of words u } in but, at the end silent (liquid) softening the consonant preceding.
Ѣ	ѣ	Ѣ	ѣ	Ѣтъ	Ѣтъ	
Є	є	Є	є	ю	ю	ye in yet
Ю	ю	Ю	ю	Ю	Ю	u in use
Ѧ	ѧ	Ѧ	ѧ	Ѧ	Ѧ	ya in yacht
Ѩ	ѩ	Ѩ	ѩ	Юсь	Юсь	u in but

И is called *голямъ* (great) и, and *і* *малкъ* (small) и; ѣ is called *голямъ* *ьеръ* and *ь* *малкъ* *ьеръ*.

Частта, посветена на произношението, е разделена на две – съгласни и гласни (Morse 1859: 5-11). Тук ще бъдат изведени основните положения. В описанията на Ч. Морз са засегнати процесите на обеззвучаване на звучни съгласни, както и асимилационните промени, които настъпват.

- Единична съгласна в комбинация с ъ се произнася като едно цяло със следващата дума: *въ рай* – *врай* (*vrai*), *съ него* – *снего* (*snego*).
- Съгласните *б, в, г, д, ж, з* в края се думата се произнасят като *п, ф, к, т, ш, с*: *робъ* (*slave*) се произнася като *ропъ*; *кръвъ* (*blood*) – *кръфъ*; *рогъ* (*horn*) – *рокъ*; *градъ* (*city*) – *гатъ*; *ножъ* (*knife*) – *ношъ*; *азъ* (*I*). Направено е уточнението, че при склонението на имената и при прибавянето на определителен член тези съгласни се произнасят ясно: *робъ-тъ*; *градъ-тъ*.
- Когато съгласните *б, в, г, д, ж, з* се намират в позиция преди *к, п, с, т, х, ц, ч, ш*, се произнасят като беззвучни: *Сърп-киня* се произнася като *Сърпкиня*; *Арабскый* – като *Арапскый*; *кръвчица* – като *кръфчица*; *сладка* – като *слатка*.
- Когато в краесловие има две съгласни, последната често пъти не се произнася, а оставащата претърпява промяна: *прѣстъ* се произнася като *прѣсъ*; *дѣждъ* – като *дѣшь*; *гроздъ* – като *гросъ*; *хубостъ* – като *хубосъ*. Когато обаче се добавя допълнителна сричка, и двете съгласни се произнасят: *дѣждъ-тъ*; *прѣсти*.
- Когато има две еднакви съгласни, едната от тях отпада в разговорната реч: *безаконикъ*, вместо *беззаконикъ*.

По отношение на произнасянето на гласните в описанието на Морз е представен процесът на редукция, когато гласният звук не е под ударение (Morse 1859: 7).

Изброени са правилата за произнасяне на звуковете *и, і, ъ, ъ, ъ* както и на ятовата гласна.

Следват отделни части за разделяне на думите на срички, пунктуация, членуване, употреба на определителния член, упражнения върху членуване, съществително име (род, число и падеж), прилагателно име (пълни и кратки форми), числителни имена, местоимения (лични, възвратни, притежателни, относителни, въпросителни, неопределителни), глагол (наклонения – индикатив и императив, времена 7 на брой: сегашно, имперфект, аорист, плусквамперфект, бъдеще, бъдеще перфектно. Три от времената имат по две форми с малка разлика в значението, които, ако се броят, възлизат на общо 10 глаголни времена³), спрежение на глагола *съм*, спрежение на пълнозначни глаголи, образуване на времената, страдателен залог, вид на глагола, безлични глаголи, наречия, предлози, съюзи, частици, упражнения върху неизменяемите части на речта, синтаксис, общи упражнения, диалози, речник в две части – английско-български, българско-английски.

Особен интерес представлява частта диалози (Morse 1859: 102), в която са поместени примери за различни комуникативни ситуации, както и превод на английски на всеки израз. Тези ситуации включват темите *поздрави, на гости, потвърждение, отказ, съгласие, въпроси, опитване, пристигане, сезони, лягане и събуждане*.

— 102 —

§ 30. GENERAL EXERCISES; CONVERSATIONS.

1. Поздравяване-то.

Добро́ утро [вил].
Добъръ дѣнь.
Добъръ вѣчеръ.
Дѣль ти Богъ добро.
Како сте?
Добръ ли сте.
Славъ Богу, добръ съмъ.
[добръ съмъ]
Благодарѣмъ.
Останѣте съ здравіе.

Прощавайте.
Съ здравіе.
Съ Богомъ.
Съ Богомъ идѣ.

2. Едно посещение (на-млъждание).

Твърдѣ ся радвамъ че въ-
заварижъ за веднѣждѣ.
Какъ ся намирате милчѣ-
къ мой.
Твърдѣ добръ, благодарѣмъ
ви, но бѣщѣ ми е отъ
многo днѣ тѣжко болѣнь

1. Salutations.

Good morning.
Good day.
Good evening.
God grant you good.
How are you.
Are you well?
Thank God, I am well,
(we are well.)
Thank you.
(When leaving) Abide
with health.
(Or) With your leave.
[Reply] With health.
(Or) With God (Adieu).
(Or) Go with (the blessing
of) God.

2. A visit.

I am very happy to meet
you again.
How do you do (find
yourself) my dear sir?
Very well, I thank you,
but my father has for
many days past been
very sick.

2. Кратка граматика на българския език с уроци за четене от У. Морфил, Лондон, 1897.

³ Съставът на парадигмата е представен според описанията на Морз.

▲

SHORT GRAMMAR
OF THE
BULGARIAN LANGUAGE
WITH READING LESSONS

BY

W. R. MORFILL, M.A.

READER IN RUSSIAN AND THE OTHER SLAVONIC LANGUAGES
IN THE UNIVERSITY OF OXFORD,
CORRESPONDING MEMBER OF THE ROYAL SCIENTIFIC SOCIETY OF BOHEMIA.

LONDON

KEGAN PAUL, TRENCH, TRÜBNER & CO. LTD.

FATHERNOSTER HOUSE, CHANCERY CROSS ROAD

1897

В предговора е заявена практическата стойност на граматиката, предназначена за пътешественици и търговци. В него У. Морфил застъпва виждането си, че няма как структурата на българския език да бъде разбрана, без да се разглежда в общ славянски контекст. Също така авторът подробно описва текстовете, които е включил в уроците за четене, като подчертава, че е използвал списанията „Периодическо списание“ и „Български преглед“, откъси от „Под игото“ и от „Избавление“ на Ив. Вазов, песни от колекцията на Братя Миладинови. У. Морфил изказва лична благодарност на Ив. Гешов, както и на проф. Ив. Шишманов за съдействието им.

Първата част е озаглавена фонология. Тази част е много кратка, състои се от няколко изречения и не към всяко твърдение има примери. Започва с таблица, съдържаща българската азбука, авторът подчертава, че тя е кирилска и е същата, каквато с дребни промени се използва от руснаците и сърбите. (Morfill 1897: 1-2):

ROMAN	ITALIC	OLD SLAVONIC	WRITTEN	SOUNDS
А а	A a	Я а	А а	a, as in Italian
Б б	B б	Б б	Б б	b
В в	V в	В в	В в	v
Г г	G г	Г г	Г г	g, always hard
Д д	D д	Д д	Д д	d
Е е	E e	Ѧ е	Ѧ е	é French ¹ (sometimes written <i>je</i>)
Ж ж	Ж ж	Ж ж	Ж ж	French <i>j</i> in <i>jour</i> , or <i>s</i> in <i>pleasure</i>
З з	Z з	З з	З з	z
И и	I и	И и	И и	i, Italian
Й й	Й й	Й й	Й й	i, very short
К к	K к	К к	К к	k

¹ At the beginning of a word like *ye*. It must be borne in mind that the Bulgarian language, like the Slavonic languages generally, does not affect long vowels.

ROMAN	ITALIC	OLD SLAVONIC	WRITTEN	SOUNDS
Л л	L l	Л л	Л л	l
М м	M m	М м	М м	m
Н н	N n	Н н	Н н	n
О о	O o	Ѧ Ѧ	Ѧ Ѧ	o, short, as in <i>not</i>
П п	P p	П п	П п	p
Р р	R r	Р р	Р р	r
С с	S s	С с	С с	s, always sharp
Т т	T t	Т т	Т т	t
У у	U u	Ѧ Ѧ	Ѧ Ѧ	Eng. <i>oo</i> , French <i>ou</i>
Ф ф	F f	Ф ф	Ф ф	f
Х х	X x	Х х	Х х	kh, German <i>ch</i> in <i>machen</i>
Ц ц	C c	Ц ц	Ц ц	ts
Ч ч	Ch ch	Ч ч	Ч ч	ch, as in <i>church</i>
Ш ш	Sh sh	Ш ш	Ш ш	sh
Щ щ	Sch sch	Щ щ	Щ щ	sht, as <i>st</i> in German <i>Stein</i>
Ъ ъ	—	Ъ ъ	Ъ ъ	} Like <i>u</i> in <i>but</i> ; at the end of a word mute, but slightly affect the preceding consonant ¹
Ь ь	—	Ь ь	Ь ь	
Ѧ Ѧ	—	Ѧ Ѧ	Ѧ Ѧ	Like <i>e</i> or <i>ye</i> ²
Ю ю	Ю ю	Ю ю	Ю ю	yu, or <i>you</i>
Я я	Я я	Я я	Я я	ya
Ѧ	—	Ѧ	Ѧ	Like <i>u</i> in <i>but</i>
Ѧ	—	Ѧ	Ѧ	iu

След таблицата с азбуката следват някои уточнения относно произношението на гласни и съгласни:

- У. Морфил подчертава, че българската ортография все още не е установена и това предстои като задача.
- Голямата носовка звучи като ъ. Приведени са съответствия в английския език: като звука *u* в *but*. Направено е уточнението, че има назално произношение. Обяснено е, че назални гласни се срещат в някои български диалекти.
- Обичайното *г* от праславянски в някои случаи в български е станало *д*, като в *дълбокъ* (в руски *гдубокии*). Понякога *т* и *д* изчезват в позиция пред *н*. Тенденцията към смекчаване на денталните съгласни намира отражение в промяната на *т* в *шт* и *д* в *жд*. Така се произнася *баш-та* от *bat-ya*.
- Звуковете *п*, *в* често изпадат в позиция преди други съгласни.
- Звукът *г*, когато се намира преди *ъ*, се произнася като *к*.
- Звукът *з* се произнася като *в* в позиция пред *п, т, х, ч*.
- Съгласната *г* се променя в *з*, съгласната *к* – в *ц*, съгласната *х* – в *с* при образуване на множествено число на съществителните имена.

Втората част на граматиката, включва описание на частите на речта: съществителни имена, прилагателни имена, числителни, местоимения, глаголи, наречия, предлози, съюзи и междуметия. Особено място се отделя на синтаксиса в третата част, както и на моделите за подреждане на елементите в изречения. Описани са следните характеристики на българския словоред (Morfil 1897: 72-73):

Най-общо редът на думите е сходен на английския.

- Прилагателните, както в английски, предшестват техните определями. Възможно е обаче да бъдат поставяни и след тях. Обикновено този ред се наблюдава при вокативни конструкции с притежателни местоимения: *Брате мой! / My brother Отче наш! / Our father!*

- Когато кратката дателна форма на личното местоимение се използва вместо притежателно местоимение, тя следва съществителното, но когато друго прилагателно я предшества, нейното място е между това прилагателно и съществителното име: *баща ми (my father)*, но *добрий ми баща (my good father)*.

- Уточняваща фраза може да бъде поставена между прилагателното и съществителното, към което се отнася: *Българска-та в Цариградъ църква (the Bulgarian church in Constantinople)*, но не е задължително, може да се каже също *Българска-та църква в Цариградъ*.

- Прилагателните обикновено предшестват битийния глагол: *гладень съмь (I am hungry)*, но ако местоимение, наречие или съюз стои пред глагола, прилагателното го следва: *азъ съмь гладень, ако си гладень*.

- Когато глаголят управлява две местоимения и едното е в дателен, а другото във винителен падеж, дателното местоимение се поставя първо: *дай ми го (give it me)*. Двете местоимения обикновено предшестват глагола, освен ако той не е в повелително наклонение.

- С числителни имена, *колко* (how many) и *толку* (so many) съществителните имена от мъжки род могат да се явят в множествено число, както винаги се използват съществителните от женски и среден род, или в генитивно единствено число, като *петъ челоуацы* или *петъ челоуяка (five men) колку коніе* или *колку коня*.

- Наблюдава се странна употреба на дателен падеж на рефлексивното местоимение с глагол: *отидоха си (they departed)*, *да си легнемъ (let us retire)*. Употребата на *си*

не е единствено плеонастична, а имплицира референция към нещо, принадлежащо на субекта на глагола. *They departed (to their own country), we retire (to our beds).*

- Мястото на инфинитива се представя от да + личен глагол *Искамъ да уда I wish to go, Учатъ ся да пишатъ They learn to write.*

- Акузативните форми на личните местоимения се използват:

  - с боли – *Глава-та мя боли, My head aches (Lit. The head pains me)*

  - със страхъ, срамъ, гряхъ, грижа, гнявъ и др. и заедно с глагола съм – *Страхъ мя е (I am afraid), гържи тя е (You are anxious)*

  - с няма – *Няма го тука (He is not here)*

- Въпросителната частица *ли* се използва при въпроси, в които няма въпросително местоимение или наречие. Нейното обичайно място е непосредствено след глагола, въпреки че може да се постави веднага след емфатизираща дума в директен въпрос. *Искашь ли вода? (Do you wish for water?); Скоро ли ще иде? (Will he come soon?)*

- При отговор на директен въпрос, глаголът обикновено се повтаря *Искашь ли хлябъ? (Do you wish bread?), Искамъ. (I do.)*

- Налице е двойна негация: *Той не ми каза нищо ново. (He told me nothing new.)*

След частта „Синтаксис“ са поместени текстове за четене с включени откъси от български автори, сред които Братя Миладинови, Ив. Вазов, К. Христов, Ив. Е. Гешов, Л. Милетич. Граматиката завършва с българско-английски речник.

Заклучение

Двете представени граматиките от XIX в., предназначени за чужденци, с автори Ч. Морз и У. Морфил, свидетелстват за интереса към българския език и неговите особености. В тях са заявени модерни за времето си възгледи, свързани с прилагането на комуникативния подход. Дадени са примери за различни комуникативни ситуации и текстове за четене. В граматиките не са описани единствено частите на речта и техните граматически характеристики. Това ги превръща в ценен извор за историята на изучаването на българския език като чужд.

ЛИТЕРАТУРА

Бояджиев, Куцаров, Пенчев 1999: *Бояджиев, Т., Ив. Куцаров, Й. Пенчев.* Съвременен български език. София: Изток Запад (Boyadzhiev, Kutsarov, Penchev 1999: *Boyadzhiev, T., Iv. Kutsarov, Y. Penchev.* Savremenen balgarski ezik. Sofia: Iztok Zapad).

Куцаров 2013: *Куцаров, К.* Още веднъж за възникването и развоя на теорията на частите на речта в Античността. –В: Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ - България, Научни трудове, том 51, кн. 1, сб. Б, Филология, 151-160 (Kutsarov 2013: *Kutsarov, K.* Oshte vednazh za vaznikvaneto i razvoaya na teoriyata na chastite na rechta v Antichnostta. –In: Plovdivski universitet „Paisiy Hilendarski“ - Balgaria, Nauchni trudove, tom 51, kn. 1, sb. B, Filologia, 151-160).

Сырескина, Чигина 2011: *Сырескина, С., Н. Чигина.* Методическая типология грамматик источник филологические науки. Вопросы теории и практики. Тамбов: Грамота, № 2 (9), 162-166 (Syreskina, Chigina 2011: *Syreskina, S., N. Chigina.* Metodicheskaya tipologiya grammatiki istochnik filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki. Tambov: Gramota, № 2 (9), 162-166).

Morfill 1897: *Morfill, W.* A short grammar of the Bulgarian language with reading lessons by W. R. Morfill. London, Kegan Paul, Trench, Trübner & CO. Ltd.

Morse 1859: *Morse, Ch.* A grammar of the Bulgarian language with exercises and English and Bulgarian Vocabularies. Galata Constantinople. Printed by D. Zankoff.